

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Fondacija Centar za demokratiju

IO3: Poboljšanje života marginalizovanih društvenih grupa

IO3: ITEM - Improve the Life of Marginalized People

Autorka: **Dr Ksenija Petovar**, osnivačica i članica Upravnog odbora FCD, profesorka (u penziji) Arhitektonskog i Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Analiza je pripremljena u okviru Erasmus+ projekta SMELT – Skilling Marginalized people to Enter Labour Market (Osposobljavanje marginalizovanih ljudi za ulazak na tržište rada)

I - Pojam marginalne / marginalizovane društvene grupe

Marginalne / marginalizovane društvene grupe se najčešće definišu kao grupe isključene / udaljene od izvora društvene moći, a samim tim i bez mogućnosti uticanja na javni život i odlučivanje ne samo o bitnim društvenim pitanjima, nego, što je suštinsko obeležje ovih grupa, o uslovima sopstvenog života i izgledima da unaprede svoj socio-ekonomski položaj i otvore perspektivu za razvoj svoje primarne grupe (porodica, domaćinstvo, deca, srodnici). Jedna od ključnih karakteristika marginalnih društvenih grupa je siromaštvo, što ovim grupama ograničava zadovoljavanje osnovnih građanskih, socijalnih i ekonomskih prava, bar na nivou minimalnih prihvaćenih standarda (stanovanje, obrazovanje, ishrana, prihodi, zdravstvene usluge). Marginalne društvene grupe imaju izuzetno nisku društvenu pokretljivost i izgleda da unaprede svoj socijalni i ekonomski status. Drugim rečima, marginalne grupe se nalaze u začaranom krugu siromaštva i društvene isključenosti iz koga je veoma teško izaći bez organizovane i koordinirane podrške različitih državnih službi, ustanova i organizacija civilnog društva. Ovome treba dodati da su marginalne društvene grupe, po pravilu, stigmatizovane, te da je vrlo raširena percepcija da su ove grupe same krive za svoj socijalni i ekonomski status, po principu „okrivljavanja žrtve“.

Raširena je percepcija da su na globalnom nivou, kao i u regionu Zapadnog Balkana, uključujući i Republiku Srbiju, sve brojnije nove forme marginalnih grupa kao i broj pripadnika ovih grupa. To se povezuje sa smanjivanjem funkcija i obima podrške ustanovama od javnog interesa koje su, naročito posle Drugog svetskog rata, bile znatno razvijenije u državama sa socijalnim staranjem (welfare state). Smanjivanje različitih oblika socijalne podrške prisutno je u poslednjih nekoliko decenija u evropskim državama, a naročito u periodu tranzicije u nekadašnjim državama realnog socijalizma. Treba obratiti pažnju i na tumačenje da je uvećanje tipova i masovnosti marginalnih grupa rezultat veće javne pozornosti da ove grupe postoje i njihove sve veće javne vidljivosti. One su postojale i ranije, ali se o njima malo znalo, malo pisalo – one su, naprosto, bile skrivene i nedostupne javnom uvidu.

Danas postoje i značajni međunarodni dokumenti koji obavezuju države – članice međunarodnih organizacija da prilagođenim politikama i programima nastoje da rade na smanjenju siromaštva i društvene isključenosti marginalizovanih društvenih grupa (Evropska socijalna povelja / European Social Charter, Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama, Evropski kodeks socijalne sigurnosti / European Code of Social Security, Evropski socijalni fond / European Social Fund i brojne druge).

Svrha ovog Izveštaja je da skrene pažnju na društvene grupe koje klize ka marginalizaciji ili su već marginalizovane zbog okolnosti koje im onemogućavaju da ostvare prihode potrebne za dostojanstven život ili da zadovolje osnovne potrebe svakodnevnog života zbog toga što su im nedostupne javne usluge i službe koje je, inače, država obavezna da garantuje svakom svom građaninu. Ove grupe ne mogu bez organizovane i sistematske podrške javnog sektora da ostvare neka od ključnih socijalnih i ekonomskih prava i da na taj način obezbede dostojne uslove života za sebe i svoje porodice. Takođe, Izveštaj opisuje iskustva stečena u okviru projekta „SMELT - Unapređenje položaja osetljivih grupa i njihovo osposobljavanje za ulazak na tržište rada“,

koji Fondacija Centar za demokratiju realizuje kroz Erasmus+ program Evropske unije u saradnji sa sedam partnera iz Španije, Italije, Kipra, Bugarske i Severne Makedonije.¹ U okviru projektnih aktivnosti organizovani su različiti treninzi, radionice i obuke, a pripremljeni su i priručnici za podršku stručnim radnicima u radu sa marginalizovanim grupama, kako pronaći posao, itd. U nastavku ovog Izveštaja, analiziraćemo nekoliko tipova marginalnih društvenih grupa i naznačiti uslove koje javni sektor (državne službe kao što su javna preduzeća, ustanove od javnog interesa, lokalne samouprave, nadležna ministarstva, pre svega) može i mora da ispuni da bi se obezbedila podrška ovim grupama da se izvuku iz siromaštva i rizika od siromaštva.

Težište analize su ograničenja i prepreke koje onemogućavaju da marginalne grupe zbog svojih ličnih obeležja kao i obeležja svoje primarne grupe ispune zahteve koje postavlja tržište rada. Drugim rečima, da analizira razloge zbog kojih je za mnoge pripadnike marginalizovanih grupa tržište rada teško dostupno ili potpuno nedostupno. Za potrebe ovog Izveštaja, izdvojili smo tri kategorije obeležja / okolnosti koje definišu poziciju marginalnih grupa:

U prvu kategoriju svrstavamo objektivne okolnosti u kojima se nalaze / žive / obitavaju brojne marginalne grupe. One se odnose na tip naselja u kojima žive ovi ljudi i na prostornu dostupnost usluga od javnog interesa koje bitno determinišu i poziciju u odnosu na tržište rada (udaljenost i saobraćajna (ne)povezanost mesta stanovanja sa potencijalnim i aktuelnim radnim mestima i mestom zaposlenja, nepostojanje javnog prevoza, visoke cene javnog prevoza, nedostupnost / prostorna udaljenost lokacija na kojima se organizuju programi dokvalifikacije i prekvalifikacije i dr.). Ne postoji sistematski izvor informacija o javnom prevozu u lokalnim samoupravama, o cenama javnog prevoza (tamo gde javni prevoz postoji), o subvencijama i uslovima korišćenja subvencionisanih karata. Iz dokumenta „*Funkcionisanje gradskog i prigradskog prevoza putnika. Izveštaj o reviziji svrsishodnosti poslovanja*“ (Državna revizorska institucija. Broj: 400-737/2020-04/37. Beograd, 23. decembar 2020. godine), saznajemo da i pored toga što je „Zakonom jasno data obaveza gradovima i opštinama da obezbede funkcionisanje gradskog i prigradskog prevoza putnika, kao komunalne delatnosti koja predstavlja nezamenjiv uslov života i rada stanovništva (...) u periodu od 2017. do 2019. godine, istraživanje u predstudiji (je) pokazalo da približno 40% jedinica lokalne samouprave (53 opštine), na čijoj teritoriji živi oko milion stanovnika, ne organizuje ovu komunalnu delatnost od opšteg interesa, te se građani prevoze u sopstvenoj organizaciji, međugradskim linijama koje prolaze kroz njihovo mesto ili taksi prevozom“. U Dokumentu DRI nije navedeno koje jedinice lokalne samouprave nemaju javni prevoz. Dodatno ovim podacima, iz dokumenta World bank group / IFC i Komisija za zaštitu konkurencije: *Analiza tržišta međumesnog autobusnog prevoza u Republici Srbiji*² saznajemo sledeće: „Međumesni javni prevoz u Srbiji dvostruko skuplji od evropskog proseka“³ (16. maj 2022): Većina gradova u Srbiji nije povezana železnicom, pa su autobusi osnovni vid javnog prevoza u lokalnu. Dohodak po stanovniku u Srbiji iznosi oko 41 procenat proseka u EU-27 (nakon eliminacije efekata razlike u

¹ Samarcanda società cooperativa sociale Onlus, Italija, SSOU Mosha Pijade, Severna Makedonija, SYNTHESIS Center for Research and Education Ltd, Kipar, Asociación Mar Violeta, Španija, Sdruženie Yuni Partners, Bugarska, European Association for Local Democracy (ALDA), Francuska, Ecor International S.p.A. Italija

² <https://www.kzk.gov.rs/kzk/wp/content/2022/analiza-trzista-medjumesnog-autobuskog-prevoza-u-Republici-Srbiji.pdf>

³ <https://rs.n1info.com/biznis/medjumesni-javni-prevoz-u-srbiji-dvostruko-skuplji-od-evropskog-proseka/>

kupovnoj moći), a cene karata po kilometru između i većih i srednjih i manjih gradova su dvostruko veće od prosečne cene u zemljama EU“. I dalje: „Autobusi su glavni vid javnog prevoza u Srbiji. Prema podacima Eurostat-a, u drumskom saobraćaju ostvareno je 26% putnik-kilometara (pkm), preko tri puta više od prosečnog udela autobusnog prevoza u drumskom saobraćaju u Evropskoj uniji (godine 2018. u Srbiji privatni automobili ostvarili su 74% putnika po kilometru, a vozovi manje od 1% po kilometru)“. Prostorna nedostupnost usluga od opšteg interesa čini položaj marginalnih grupa u seoskim naseljima znatno težim u poređenju sa pripadnicima ovih grupa koje žive u gradskim naseljima i opštinskim centrima. Postoje u Srbiji primeri dobre prakse u organizovanju javnog prevoza u opštini, prilagođenog potrebama korisnika, kao što je opština Požega (verujemo da ima još dobro organizovanih opština sa javnim prevozom, ali takve podatke nismo mogli da nađemo na mreži). Potrebno je javnost obavestavati o iskustvima ovih opština i učinku dobro organizovanog javnog prevoza za dobrobit građana i kvalitet njihovog života, naročito u seoskim naseljima. Za temu o prostornoj dostupnosti usluga od javnog interesa relevantan je i Cilj 11.1 UN konvencije o održivom razvoju: „Do 2030. obezbediti pristup sigurnim, priuštivim, dostupnim i održivim transportnim sistemima za sve, poboljšati bezbednost na putevima, pre svega proširenjem javnog prevoza, s posebnom pažnjom na potrebe onih u stanjima ranjivosti, žena, dece, osoba sa invaliditetom i starijih lica“.⁴ U objektivne okolnosti treba uvrstiti i probleme žitelja seoskih naselja koji su posledica substandardne i zapuštene komunalne infrastrukture (teško prohodni i za korišćenje rizični lokalni putevi, nepostojanje kanalizacione mreže, zapuštena i nebezbedna vodovodna mreža, zagađenost podzemnih voda i rizici korišćenja bunarske vode za ljude, životinje, zalivanje bašti...).

Druga kategorija su porodična obeležja marginalnih grupa koja iziskuju svakodnevnu, vremenski, radno i novčano zahtevnu brigu i negu nekog od članova porodice. Ovu kategoriju čine roditelji, naročito samohrani, sa maloletnom decom, roditelji sa decom obolelom od autizma ili drugih obolenja koja zahtevaju stalni nadzor i prisustvo, porodice sa starim, hronično bolesnim članovima koji zahtevaju stalni nadzor i negu i sl. Dobro funkcionisanje ovih porodica iziskuje znatna novčana sredstva za plaćanje usluga drugim licima ili celodnevni angažman nekog od članova porodice. Članovi ovakvih porodica se suočavaju sa brojnim teškoćama u odnosu na tržište rada: neusklađenost radnog vremena koje zaposlenog roditelja / staraoca sa radnim vremenom ustanove deteta ili bolesnog člana. Većina osnovnih škola rade u dve (neke i u tri) smene, sa retkim izuzecima, nije organizovana celodnevna nastava, radno vreme dnevnih centara za smeštaj članova porodice kojima je potreban stalni nadzor i nega nije usklađeno sa standardnim radnim vremenom od osam do pet časova, ne postoje dnevni boravci za starija lica kojima je potrebna dnevna nega i nadzor, itd. Organizacije civilnog društva su važan činilac podrške porodicama sa članovima kojima je potrebna svakodnevna nega i pomoć, ali one ne mogu da zadovolje potrebe, naročito porodica koje žive u seoskim naseljima. Neophodno je socijalni i ekonomski položaj ovakvih porodica sistemski rešiti. U tome je od posebnog značaja da se definišu obaveze javnog sektora i uspostavi odgovarajući monitoring sprovođenja utvrđenih obaveza i propisa. Možda bi u ovu grupu trebalo svrstati i porodice / domaćinstva koji su suočeni sa beskućništvom (iz raznih razloga), kao i domaćinstva koja ne mogu iz redovnih prihoda da plaćaju komunalne usluge (ovde je najveći problem sa plaćanjem utrošene električne energije, zbog čega

⁴ <https://www.unicef.org/serbia/media/12731/file/mapiranje.pdf>

se domaćinstvo isključuje sa mreže). Pored teškoća svakodnevnog života bez električne energije, postoji i rizik za neposrednu okolinu / zajednicu / komšiluk, od izbijanja požara zbog pokušaja nestručnog („divljeg“) „priključivanja“ na električnu mrežu na banderama, korišćenje sveća za osvetljavanje prostorija i sl.

Treća kategorija su individualna obeležja pripadnika marginalnih grupa (lica sa hendikepom koja su kvalifikovana i mogu da obavljaju i poslove za koje se zahtevaju odgovarajuća kvalifikacija i stručnost, ali zbog stigmatizacije, nerazumevanja i predrasuda ne mogu da se zaposle – primer osoba sa visokim stepenom oštećenja sluha koje mogu da rade poslove za koje je bitna elektronska komunikacija, odnosno koje ne moraju nužno da komuniciraju glasovnim putem sa saradnicima i drugim članovima tima). U ovu grupu možemo svrstati i građane koji su izgubili radno mesto a nisu još uvek ostvarili pravo na penziju – najčešće se radi o slabije kvalifikovanim licima kojima je teško da se ponovo zaposle i kojima je potrebna dokvalifikacija ili prekvalifikacija. Treba upozoriti da će se broj nekvalifikovanih građana u Srbiji povećavati. Jedan od razloga je visok procenat dece uzrasta osnovnog obrazovanja koja ne pohađaju osnovnu školu. Prema podacima iz DevInfo baze Republičkog zavoda za statistiku, neto stopa obuhvata školskog kontingenta osnovnim obrazovanjem u 2019. godini bila je 93%, i bila je niža za 6 procentnih poena u odnosu na 2012. godinu. Iz ovih podataka sledi da oko sedam procenata dece stasale za osnovnu školu ostaje izvan obrazovnog sistema, a ovom broju treba dodati i decu upisanu u osnovnu školu koja tokom osam godina „obaveznog obrazovanja“ iz različitih razloga napuštaju školovanje. Drugim rečima, treba očekivati povećanje udela odraslih građana bez završene osnovne škole u Republici Srbiji.

U svakodnevnom životu, najčešće su marginalne grupe sa obeležjima višestrukog siromaštva i socijalne isključenosti: podstandardni uslovi stanovanja (život u slamovima i improvizovanim kućercima i udžericama, beskućnici, podstanari u riziku od gubljenja podstanarskog statusa, zakupci socijalnih stanova u riziku od gubitka prava na korišćenje socijalnog stana zbog nemogućnosti plaćanja zakupnine i komunalnih troškova, nedostatak sredstava za kupovinu ogreva, rizici po zdravlje zbog zagađenja unutrašnjeg prostora stana izazvanog neadekvatnim lokalnim ložištima i nekvalitetnim ogrevom...), **bez redovnih prihoda** ili sa prihodima (redovnim i/ili povremenim) ispod granice siromaštva, sa **jednim ili više bolesnih članova domaćinstva** (visoki izdaci za lekove, nega članova kojima je potreban stalni nadzor i briga), sa **oskudnim nivoom formalnog obrazovanja i stručnih znanja**. Sagovornici u fokus grupama kao i brojni izveštaji dostupni na mreži, ukazuju na probleme sa kojima se suočavaju marginalne grupe u sektoru komunalnih usluga. Neretko, njihova domaćinstva su isključena sa komunalnih mreža (električna energija, vodoosnabdevanje) zbog neplaćenih računa. Nemogućnost korišćenja električne energije i tekuće vode otvara brojne rizike kako za samo domaćinstvo - od potonuća u još veće siromaštvo, beskućništvo, obolevanje, tako i za neposrednu okolinu – širenje zaraznih bolesti zbog nehigijenskih uslova, povećane stope kriminaliteta, smanjenje bezbednosti kretanja i sl. Nužno je definisati minimalne standarde stanovanja, uključujući i komunalne usluge i uspostaviti mehanizme za primenu utvrđenih minimalnih standarda.

Budući da ne postoje ni procene broja građana i domaćinstava koje bismo uslovno mogli svrstati u neku od marginalnih grupa, još manji su izgledi da se proceni obim **(ne)zaposlenosti pripadnika**

marginalnih grupa. Nacionalna služba za zapošljavanje ne prepoznaje pripadnike marginalnih grupa kao izdvojene kategorije. Međutim, i kada su zaposleni, pripadnici marginalnih grupa su u stalnom riziku od gubljenja zaposlenja zbog različitih razloga: nemogućnosti da usklade radno vreme i druge zahteve i očekivanja poslodavca sa obavezama koje imaju prema drugim članovima porodice / domaćinstva, iznenadne i neočekivane obaveze prema članovima domaćinstva, kašnjenje na posao zbog zastoja u saobraćaju ili neredovnosti javnog prevoza, nemoć da se izbore za svoja prava iz radnog odnosa (isplata zarada i uplata doprinosa), slabi institucionalni mehanizmi zaštite prava zaposlenih i dr.

II – Neki tipovi marginalnih grupa

Analiziraćemo položaj nekoliko tipova marginalnih grupa i razloge njihovog ograničenog pristupa zaposlenju (tržištu rada) zbog prepreka koje ih ograničavaju da budu kompetitivni na tržištu rada, a koje (prepreke) su posledica obaveza i okolnosti u kojima se nalaze ili oni sami ili članovi porodice prema kojima imaju obaveze i odgovornosti u svakodnevnom životu i predložiti neke mere za poboljšanje položaja marginalnih grupa i izgleda za njihovo zapošljavanje.

- (1) **Samohrani roditelji sa maloletnom decom** suočavaju se sa brojnim problemima koji bitno umanjuju izgled samohranog roditelja da kvalitetno i sa potpunom posvećenošću obavlja poslove na radnom mestu, bilo da se radi o zaposlenju u javnom sektoru, kod privatnog lica ili je roditelj sam privatni preduzetnik/ca. **Prvi** problem koji treba istaći je neusklađenost radnog vremena osnovne škole sa radnim vremenom roditelja, nastava koja je organizovana u dve (u nekim slučajevima i u tri) smene, nepostojanje celodnevne nastave i sl. Ovo su teškoće sa kojima su suočene i porodice sa oba (zaposlena) roditelja, a u slučajevima samohranih roditelja, teškoće su multiplikuju. Ovaj problem se može rešiti uspostavljanjem obaveze da u svakoj osnovnoj školi u režimu celodnevne nastave radi najmanje jedno odeljenje u svakom razredu, a da prvenstvo upisa imaju deca iz porodica samohranih roditelja i oba zaposlena roditelja. **Drugi** problem koji nesumnjivo ima negativan uticaj na radni kapacitet samohranog roditelja je neredovna i nepouzdana isplata alimentacije. Uspostavljanje Alimentacionog fonda iz kog bi se isplaćivale alimentacije za decu čiji razvedeni otac ili majka ne uplaćuju redovno alimentaciju je već dugo najavljivana i tražena obaveza javnih / nadležnih službi. Alimentacioni fond treba da ima ovlašćenja da efikasno naplaćuje alimentaciju i da je mesečno isplaćuje samohranom roditelju. Formiranje Alimentacionog fonda bi predupredilo rasprave između razvedenih roditelja oko alimentacije, koje se, po pravilu, prelamaju preko leđa deteta/dece. Alimentacioni fond bi samohranog roditelja oslobodio sudskih troškova i dugog čekanja na isplatu alimentacije. Uvođenje Alimentacionog fonda i prenošenje obaveze na Alimentacioni fond da objektivno i pouzdano utvrdi visinu prihoda i imovinu roditelja i obezbedi uplatu alimentacije u Fond, smanjilo bi pritisak na samohranog roditelja (majke su mnogo češće u toj ulozi) i zaokupljenost tim problemom dok je na svom radnom mestu. Nužno je, pored ostalog, predvideti i drakonske sankcije za zaposlene u Fondu u slučaju prikrivanja prihoda i imovinskog stanja obveznika alimentacije, ili nuđenja korupcije, mita i drugih nečasnih postupaka od strane obveznika alimentacije. **Treći** problem koji je

potrebno pomenuti je rad samohranog roditelja u noćnoj smeni i tokom vikenda ili praznika. U *Zakonu o radu* (član 91) postoji odredba da samohrani roditelj sa detetom uzrasta do sedam godina ili sa detetom koje je težak invalid „može da radi prekovremeno, odnosno noću, samo uz svoju pisanu saglasnost“. „Što se tiče ostalih prava na skraćeno radno vreme, smenskog rada i slobodnih dana važe pravila koja se odnose na sve ostale zaposlene, nema nikakvih privilegija ni posebnih prava koja bi se odnosila na samohrane roditelje“.⁵

(2) Samohrani roditelj sa detetom / decom sa smetnjama u razvoju je posebna grupa.

Potrebno je analizirati i dopuniti regulativu o pravima roditelja, a naročito samohranih, koji imaju dete ili decu sa smetnjama u razvoju. Poželjno je organizovanje ustanove dnevnog boravka, kao i boravka tokom vikenda, ili u slučaju bolesti samohranog roditelja u svakom naselju u kome su evidentirani slučajevi porodica sa decom sa smetnjama u razvoju. Ustanova dnevnog boravka može biti organizovana u okviru vrtića / preškolske ustanove, škole, mesne zajednice ili u nekom drugom pogodnom objektu, gde samohrani roditelj može da ostavi dete na nekoliko sati (ili nekoliko dana). Važno je napomenuti da definisanje ovih obaveza kao zadatka lokalne samouprave mora biti pod neprekidnim monitoringom nezavisnih i stručnih ustanova na nivou Republike ili Pokrajine.

(3) Osobe sa invaliditetom (naročito one sa stručnim znanjima) koje ne mogu da se zaposle

zato što poslodavci ne poštuju *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom* (Sl. Glasnik RS, 36/2009; 32/2013; 14/2022). Na mreži postoji dosta naslova (brošura, uputstava, tumačenja zakonskih odredbi...) o zapošljavanju osoba sa invaliditetom. U jednom izveštaju, urađenom pod pokroviteljstvom Delegacije EU u Srbiji, kao ključne prepreke u zapošljavanju osoba sa invaliditetom navedene su: (1) Nepovoljni uslovi poslovanja, nepovoljno tržište i manjak potreba za radnom snagom; (2) Neravnopravan položaj poslodavaca iz javnog i privatnog sektora; (3) Stav i predrasude poslodavca prema osobama sa invaliditetom; i (4) Nedovoljna prilagođenost radnih mesta. (Marko Milanović, *U potrazi za sigurnošću. Perspektive zapošljavanja osoba sa invaliditetom*)⁶. Na mreži smo našli podatak da je u Srbiji zaposleno „svega devet odsto osoba sa invaliditetom, da noviji podaci pokazuju napredak koji je nedovoljno brz da skorije dostignemo evropsku stopu od 50 odsto“.⁸ U tekstu se navodi da je jedan od osnovnih problema u percepciji poslodavaca koji usmere pažnju na invaliditet umesto na radnu sposobnost kandidata. Zbog toga, kandidati ostaju često na margini.

⁵ <https://www.besplatnopravnau edukacija.rs/2013/12/postovani-zanima-me-radno-pravo-samohrane-majke-da-li-imam-pravo-na-skraceno-radno-vreme-kakva-su-mi-prava-sto-se-tice-smenskog-rada-i-da-li-imam-pravo-na-slobodan-dan-kada-treba-dete-da-vodim-kod/>

⁶ <http://eng.fmi.rs/wp-content/uploads/2013/02/Report-Perspectives-of-employment-of-persons-with-disabilities-2014.pdf>

⁷ Na mreži postoji jedan broj adresa organizacija koje su posvećene građanima sa invaliditetom i porodicama koje imaju osobe sa invaliditetom: <http://portalinvalidnosti.net>; Iz KRUGA - Organizacija za podršku ženama sa invaliditetom; <http://www.izkruga.org>; Udruženje preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom <https://www.uips.rs>; Forum mladih sa invaliditetom <https://fmi.rs/>

⁸ <https://biznis.telegraf.rs/karijera/3369713-osobe-sa-invaliditetom-forum-mladih-sa-invaliditetom-posao-inkluzija>

(4) **Građani koji su izgubili posao na pragu starosti**, a nisu ispunili jedan ili oba uslova za penzionisanje. To su, po pravilu, građani sa 50 i više godina⁹. Ova kategorija građana je, prema izveštajima, ugrožena i u drugim evropskim zemljama. Prema podacima iz Velike Britanije, stariji od 50 godina imaju najveći rizik od nezaposlenosti.¹⁰ Stariji od 50 godina su prepoznati kao „teže zapošljiva kategorija“, i svrstani su u lica za koja poslodavci koji pripadaju privatnom sektoru mogu da ostvare subvenciju prilikom zapošljavanja.¹¹ Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi (drugi kvartal 2020) od ukupno 974.200 žena između 45 i 64 godine (kategorija „starije radne snage“), zaposleno je 548.000, nešto više od 24.000 je nezaposleno, a čak 401.400 žena iz ove kategorije nije aktivno na tržištu rada. Prema metodologiji RZS, neaktivni su svi oni koji nisu zaposleni, ne zarađuju, ali ni ne traže posao niti su spremni da počnu da rade. Prema istom izvoru, procenjuje se da je procenat neaktivnih kod muškaraca u dobi od 45 do 64 godine oko 24 odsto. Na mreži se mogu naći informacije o programima obuke za žene koje su organizovale organizacije civilnog društva.¹² Posebno se ukazuje na prepreke sa kojima se suočavaju žene iz poljoprivrednih domaćinstava ukoliko žele da prođu obuku, zbog velikog broja obaveza koje imaju svakodnevno na svom poljoprivrednom gazdinstvu. U svakom slučaju, od posebne važnosti su programi obuke - dokvalifikacije i prekvalifikacije koje mogu da organizuju lokalne samouprave u saradnji sa organizacijama civilnog društva, a koji bi vremenski i prostorno bili prilagođeni građanima naročito imajući u vidu njihove obaveze u domaćinstvima.

Kroz radionice, treninge i obuke koje je Fondacija Centar za demokratiju realizovala u okviru SMELT projekta, marginalizovane grupe kao ciljna grupa projekta osposobljene su za ulazak na tržište rada. Kroz pomenute aktivnosti stekli su znanja i veštine o tome kako da napišu adekvatan CV i motivaciono pismo, kako da pretražuju konkurse za slobodna radna mesta, apliciraju za posao, te kako da se pripreme za intervju sa poslodavcem. Međutim, ono što je veoma važno za pomenuti projekat jeste pružanje znanja marginalizovanim grupama o mogućnostima dokvalifikacije i prekvalifikacije u sektoru zavarivanja, ali i generalno o mogućnostima dokvalifikacije i prekvalifikacije u različitim sektorima u Srbiji i Evropskoj uniji. Akcenat je, takođe, bio na podizanju njihove svesti o radnim pravima i mehanizmima njihove zaštite u Republici Srbiji. S obzirom na to da je radno mesto zavarivača bezbednosno rizično, predstavljene su im osnove zaštite bezbednosti i zdravlja na radu.

(5) **Odrasla / punoletna lica odnosno građani stariji od 15 godina bez završene osnovne škole odnosno bez kvalifikacija**. Već smo upozorili da će se udeo građana bez završene osnovne škole u Srbiji povećavati u budućnosti, zbog opadanja obuhvata osnovnim

⁹ Fondacija Centar za demokratiju objavila je 2011. godine istraživanje o radnom statusu starijih radnika: Srećko Mihailović i Vojislav Mihailović (2011), Stariji radnici – Neki na poslu, a neki ni posla ni penzije. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju.

¹⁰ <https://biznis.rs/vesti/stariji-od-50-godina-imaju-najveci-rizik-od-nezaposlenosti/>

¹¹ <https://svrljig.biz/konkursi/subvencije-poslodavcima-za-zaposljavanje-radnika-u-2022-godini/>

¹² <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-izdanja/on-je-zreo-a-ona-je-tetka>

obrazovanjem u poslednjih desetak godina. U ovoj kategoriji su nadprosečno zastupljeni **Romi**, zbog visokog procenta romske dece koja se ne upisuju u osnovnu školu ili, ako se upišu, rano napuštaju redovno školovanje. Ovoj kategoriji je potrebno posvetiti posebnu pažnju, zbog kršenja prava deteta ustanovljenih u nekoliko međunarodnih dokumenata kao i u Ustavu Republike Srbije, na jednoj strani, i zbog neminovnog povećanja broja siromašnih ako se trend neupisivanja dece u osnovnu školu nastavi, na drugoj strani. Neophodno je uspostaviti potpun, odgovoran i pouzdan monitoring upisa dece u osnovnu školu i redovnog pohađanja nastave, i znatno preciznije utvrditi odgovornost i sankcije, kako za roditelje tako i za nadležne službe zbog dece koja nisu upisana i ne pohađaju osnovnu školu.

- (6) **Staračka (samačka i dvočlana domaćinstva bez članova mlađih od 65 godina) u ruralnim sredinama**, a naročito u naseljima udaljenim od opštinskih centara, na periferiji opštinske teritorije i u brdsko-planinskim područjima. Najveći broj ovih domaćinstava ima jednu ili dve poljoprivredne penzije (koja iznosi oko 11.000 RSD) ili su bez bilo kakvih redovnih prihoda. Nedostupne su im zdravstvene usluge i usluge socijalnih službi. Neretko, njihova naselja su bez linija javnog prevoza. Prema već pomenutom Izveštaju Državne revizorske institucije, u Srbiji je 2019. i 2020. godine oko milion ljudi živelo u naseljima koja nisu bila povezana javnim prevozom sa opštinskim centrom i koji su za prevoz mogli koristiti samo sopstveni automobil ili taksi prevoz. Nepostojanje javnog prevoza uskraćuje ostvarivanje osnovnih prava većini građana u ruralnim naseljima i izvan opštinskih centara (obrazovanje, dopunske aktivnosti, sport, kultura, zdravstvene usluge, administrativne usluge...). Uslovi života u seoskim naseljima čine marginalizaciju građana višedimezionalnom. Iz tog razloga, pomoć i podrška ovim grupama iziskuje sinhronizovanu i koordiniranu aktivnost i zajedničke programe većeg broja aktera i ustanova. Zakonska odredba o ukidanju mnogih prava u oblasti socijalne zaštite ukoliko domaćinstvo poseduje više od jednog hektara zemljišta (bez obzira koje kategorije / boniteta je to zemljište) lišilo je socijalne zaštite i domaćinstva koja zbog starosti i bolesti ne mogu da obrađuju zemlju, bolesne građane nesposobne za rad u poljoprivredi, samohrane roditelje maloletne dece koji ne mogu da budu na njivi po ceo dan. S obzirom na odmakle procese starenja u Srbiji (44 godine je prosečna starost, a u seoskim područjima ona je verovatno bliža broju od 50 godina), nužno je analizirati iskustva drugih država i praksu zbrinjavanja starih ljudi. S obzirom na očekivano povećanje udela starih u populaciji, kao i produžavanje očekivanog trajanja života, nužne su institucionalne promene u podršci i zbrinjavanju starih građana. Postoje brojna iskustva i primeri dobre prakse, naročito u domenu podsticanja **međusobne pomoći i podrške različitih generacija**. Posebna tema je **stanovanje starih ljudi**. Primenjuju se brojni varijeteti zajednica stanovanja starih ljudi u evropskim državama (domovi za stare, grupacije malih i prilagođenih stanova sa zajedničkim / objedinjenim funkcijama održavanja, pripreme hrane, čišćenja, zajedničkih aktivnosti i dr.), čija iskustva bi valjalo istražiti i predložiti primenu prilagođenih modela u našoj sredini. Zajednica stanovanja starih ne mora biti organizovana na način da su korisnici pasivni primaoci usluga. Jedan broj korisnika u zajednicama stanovanja može da obavlja različite usluge već prema svojim znanjima i

stručnosti, psiho-fizičkim sposobnostima i da na taj način ekonomski doprinese funkcionisanju zajednice kao i da ojača različite vidove integrisanosti zajednice.

- (7) **Građani koji se bave prikupljanjem sekundarnih sirovina su kategorija na koju je potrebno obratiti znatno veću pozornost.** Građani koji se bave prikupljanjem sekundarnih sirovina rade društveno izuzetno koristan posao, a oni sami su potpuno nezaštićeni, kako u radno-pravnom pogledu (regulisanje radnih prava i prava iz radnog odnosa) tako i u finansijskom pogledu (proizvoljnost u cenama otkupa sekundarnih sirovina, nevidljivost organizacije i kontrole otkupa i sl.). Pre svega, nužno je preciznije definisati uslove i standarde prikupljanja **sekundarnih sirovina kao i modalitete skladištenja i otkupa.** Ova oblast je aktuelnim uslovima potpuno skrajnuta i prepuštena neformalnim interesnim grupama. Iskustvo sa Reciklažnim centrom u Orlovskom naselju u Beogradu ukazuje na dominantan uticaj neformalnih grupa hijerarhijski / piramidalno organizovanih, na način da je ceo sistem prikupljanja, naplate i predaje sekundarnih sirovina nevidljiv ali dobro organizovan, i u međusobnoj povezanosti moćnih klanova i interesnih grupa. Sakupljači sekundarnih sirovina, odnosno oni koji su izloženi rizicima od obolevanja i tegobnom poslu selekcije otpada na deponijama, u kontejnerima i dr. su potpuno nezaštićeni, neizdrživo eksploatisani, sa mrvicama prihoda od prometa sekundarnim sirovinama, izloženi zarazi i infekcijama, sa velikim brojem angažovane dece, itd. Navešćemo jedan iskaz iz razgovora u fokus grupi: „Recimo konkretno za sakupljače sekundarnih sirovina - to su ljudi koji su na margini, apsolutnoj margini celog ovog društva, konkretno ovde u Srbiji, njima je sve potrebno, sve. Priča se o njima da nisu radnici, da ne žele da rade, a ja ću da vam kažem da su to radnici koji su itekako svesni onoga šta rade. Jeste da žive od danas do sutra, a upravo je država ta koja o njima, i niko apsolutno niko, to ja mogu da kažem, niko o njima ne vodi nikakvog računa. To što oni danas sakupe, država nipodaštava jer donosi neke zakone i uredbe kojima samo otežava njihovu situaciju. To je prosto strašno. Pokušavali smo na milion načina da pomognemo sakupljačima sekundarnih sirovina, ali niko ne haje, sve ostaje samo u domenu priče, samo obećanja, ništa njima niko nikada nije pomogao. Jer, naravno, to se mora sistemski rešiti. Iako smo mi formirali taj sindikat, napravili taj sindikat, nadali smo se da ćemo udruženi nekako da delujemo, nije da nije bilo baš nikakvog pomaka, ali to je veoma malo, to je kap u moru. Računica da se 70% Roma sigurno bavi sakupljanjem sekundarnih sirovina. Nisu to samo Romi, sve je više među sakupljačima i ne-Roma. Ja samo čekam dan kada će i većinski narod da pređe u tu kategoriju i da taj procenat čak i pređe. Siromaštvo je tema koja zaokuplja u ovom vremenu“. Sagovornici ukazuju na mizeran socijalni status društveno korisnih aktivnosti, kao što je skupljanje sekundarnih sirovina. Nema sumnje da su lokalne samouprave u obavezi da regulišu i definišu okvir za način skupljanja i promet sekundarnih sirovina. Diskriminacija sakupljača sekundarnih sirovina je ogledalo zajednice koja je siromašna, ali istovremeno rastrošna i nezainteresovana za poboljšanje kvaliteta životne sredine, na jednoj strani (a koji kvalitet je determinisan odnosom prema sekundarnim sirovinama i tretmanu sekundarnih sirovina i otpada), kao ni za ekonomske dobiti koje donosi odgovoran tretman sekundarnih sirovina na drugoj strani.

- (8) **Građani koji rade u tzv. sivoj zoni i koji zbog toga ne obezbeđuju ostvarivanje prava u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite i penzionog osiguranja.** Mere za stimulisanje prevođenja poslova iz sive zone u legalizovanu zonu (sekundarne sirovine, zanatski poslovi, kao što su varioci, šivenje, električari, vodoinstalateri, sezonsko branje voća i povrća, i sl.) i mehanizmi za ostvarivanje ovih mera su uslov koji mora da postavi i garantuje javni sektor i nadležne službe. I kratkoročno i dugoročno siva zona poslovanja donosi štetu, kako pojedincima tako i zajednici. Sivu zonu poslovanja treba razlikovati od kriminaliteta i koruptivnih aktivnosti, jer je jasna i demarkaciona linija. Marginalne društvene grupe se okreću sivoj zoni poslovanja zbog svoje društvene pozicije – bez zaštite pravnog sistema, radnih prava i samovolje poslodavaca.

Nužne su promene u organizaciji usluga od javnog interesa radi povećanja njihove prostorne dostupnosti. Problem **nedostupnosti ovih usluga** je sve više vidljiv, naročito u ruralnim sredinama. Lokalne zajednice se moraju obavezati (prinuditi) na ostvarenje zakonske obaveze o **organizovanom javnom prevozu** i povezivanju seoskih naselja sa opštinski centrom u kome su koncentrisane ustanove obrazovanja, predškolske zaštite dece, zdravstvene usluge, administrativne službe, socijalne službe i dr. Ukoliko lokalna samouprava nije sposobna da organizuje javni prevoz i dostupnost usluga žiteljima seoskih naselja, onda tu ulogu može da preuzme viši organ u državnoj hijerarhiji, s tim da se lokalnoj samoupravi uskrate novčana sredstva namenjena službama koje primaju platu a nadležne su za ova pitanja. Ima razloga povezati temu javnog prevoza sa temom o upisu i pohađanju dece u osnovne škole. Obavezno osnovno obrazovanje je ustavna kategorija. Izgleda da ta ustavna obaveza nije dovoljna, te da je nužno uspostaviti ne samo **obavezu upisivanja dece u osnovnu školu i nego i praćenja redovnog pohađanja osnovne škole, uključujući i sankcije za kršenje ove obaveze.** Drugim rečima, pored obaveze uvođenja monitoringa neophodno je i javno izveštavanje o obimu upisa i pohađanja osnovne škole. Pored ovih, potrebno je povećati obim i vrste **mobilnih usluga** koje su važan i nezamenjiv modalitet pružanja usluga žiteljima seoskih naselja. Marginalne grupe se suočavaju sa brojnim preprekama u zadovoljavanju osnovnih socijalnih prava. Pomenućemo samo nekoliko najčešćih problema u sektoru zdravstva: (1) Veliki deo propisanih lekova se ne dobija na recept već mora da se plati sopstvenim novcem. To se naročito odnosi na skupe lekove; (2) Procedure za zakazivanje pregleda su komplikovane i iziskuju puno vremena, čekanja po čekaonicama i posete nekolicini lekara različitih struka; (3) Jako je dugo vreme čekanja na pregled na medicinskim aparatima, (4) Zakazivanje operacija se vrši po nekoliko meseci / godina unapred; (5) Različita su iskustva sa odnosom lekara i medicinskog osoblja prema pacijentima – od ljubaznosti, razumevanja i podrške do prezira pacijenata i otaljavanja pregleda. **Zaštitnik prava pacijenata** je važan akter u ispunjavanju prava građana u oblasti zdravstvene zaštite, koje država garantuje građanima odgovarajućim propisima. Pored toga, služba Zaštitnika prava građana bi mogla da bude jedan od ključnih mehanizama monitoringa ostvarivanja prava pacijenata. Veliki broj građana nije upoznat sa obavezom organizovanja službe Zaštitnika prava pacijenata. Ne postoje podaci o broju domova zdravlja u Srbiji, kao osnovnih ustanova primarne zdravstvene zaštite, u kojima je organizovana i aktivna služba Zaštitnika prava pacijenata, niti su dostupne informacije o aktivnostima i učincima ove službe u domovima zdravlja. Neophodno je uspostaviti monitoring rada Zaštitnika prava pacijenata i obavezu polugodišnjeg javnog izveštavanja / objavljivanja

podataka o primljenim predstavkama i ishodima. Sudeći po rečima sagovornika u jednom broju domova zdravlja nisu aktivne službe zaštitnika prava pacijenata. Ili ta služba nije organizovana, ili građani ne znaju da ona postoji. Monitoring bi valjalo organizovati na nivou Republike sa jasno navedenim obavezama: način na koji je služba organizovana, da li su građani obavješteni da postoji, da li primaju pritužbe, šta se dešava sa pritužbama. Potrebno je organizovati stručnu raspravu o tome da li bi uvođenje **vaučera** kojima bi građani plaćali usluge u zdravstvenoj zaštiti podstaklo otvaranje usluga primarne zdravstvene zaštite u privatnom sektoru kao i organizovanje mobilnih lekarskih timova koji bi pružali zdravstvene usluge žiteljima u ruralnim područjima.

Sagovornici ukazuju na nedostatke i manjkavosti organizacije i rada socijalnih službi. Bilo bi važno uspostaviti nezavisan, javno dostupan i odgovoran monitoring rada socijalnih službi, uključujući ostvarene efekte i učinke u poboljšanju socijalne i ekonomske situacije siromašnih grupa stanovništva (po kategorijama ranjivih grupa) i u odnosu na uložena sredstva (troškovi administriranja, troškovi novčane podrške, troškovi ostalih vidova podrške). Potrebno je podsticati odgovarajuće i prilagođene forme samoorganizovanja i međusobne ispomoći. Jedan od načina može biti uslovljanje socijalne podrške određenim brojem časova (nedeljno) međusobne ispomoći (pomoć starijih građana mladim porodicama i samohranim roditeljima u čuvanju dece, pripremi kuvanog obroka a za uzvrat pomoć starijima prilikom odlaska kod lekara, čišćenju stana, plaćanju računa, nabavci potrepština).

III - Fondacija Centar za demokratiju, upoznavanje sa praktičnom izvedbom obuke za zavarivače

S obzirom na to da je Fondacija Centar za demokratiju organizacija civilnog društva, a ne obrazovna ustanova, te samim tim ograničenih kapaciteta za praktičnu obuku zavarivača, ipak su pripadnici marginalizovanih grupa uspeli da prođu kratak trening u organizaciji FCD-a. Posetili su školu za zavarivanje i upoznali se sa osnovnim procesima i tehnikama zavarivanja. U Srbiji postoje VET centri koji daju određene kurseve za zavarivanje, ali su prilično skupi i za njihovo pohađanje su neophodni određeni zdravstveni pregledi koji, takođe, koštaju. Dakle, proces pohađanja obuke u sektoru zavarivanja u Srbiji je prilično kompleksan, zbog toga što je skup i potreban je duži vremenski period za završetak obuke. Pohađanje škole za zavarivanje traje tri godine, a prekvalifikacija u VET centrima godinu dana. Stoga je preporuka Fondacije Centar za demokratiju da se lokalne samuprave uključe u ovaj proces i pomognu pojedincima koji žele da se prekvalifikuju, a naročito pripadnicima marginalizovanih grupa, i to putem raspisivanja konkursa za pohađanje obuke za zavarivače čije bi troškove snosila upravo lokalna samouprava, te time dala svoj doprinos tome da zavarivači više ne budu deficitarno zanimanje u Srbiji.

IV – Primeri dobre prakse

Projekat „Naše selo“

Projekat „Naše selo“ je primer višedimenzionalnog projekta koji je uključio nekoliko različitih aktivnosti u jednoj ruralnoj lokalnoj zajednici.

Delta Holding u saradnji sa Erste Bankom pokrenula je 2017 godine **projekat *Naše selo***, koji sadrži različite aktivnosti (posebne uslove beskamatne kreditne podrške za kupovinu poljoprivrednih mašina, širenje osnovnog stada, kupovinu sadnica, izgradnju štala i poljoprivrednih objekata, savetodavne aktivnosti i mentorska podrška stručnjaka u oblasti poljoprivrede, voćarstva i stočarstva, individualni pristup svakom gazdinstvu uključenom u program...). Projekat je lociran u naselja Mala Jasikova i Dubočane u opštini Zaječar. Nakon četiri godine trajanja projekta, sva uključena domaćinstva su unapredila i proširila svoja gazdinstva, ostvarila veće prihode i poboljšala standard svakodnevnog života. Pored rada sa poljoprivrednim gazdinstvima, Delta Holding je nabavio opremu za dečje igralište u Dubočanima, obnovio seosku ambulantu i prostorije mesne zajednice i prikupio knjige za prvu seosku biblioteku. Ista firma je obnovila i osnovnu školu u Maloj Jasikovi. I nakon završetka Projekta, Delta je prisutna u ovim naseljima povremenim aktivnostima, kao što je dodala novogodišnjih paketa deci (organizovano i krajem decembra 2022). Delta Holding sa Erste Bankom je nakon pozitivnog iskustva u Maloj Jasikovi i Dubočanima, nastavila projekat *Naše selo* u opštini Bač u naselju Bačko Novo Selo, u kome se meštani primarno bave ratarstvom, voćarstvom i stočarstvom. U Bačkom Novom Selu u Program je uključeno oko 50 domaćinstava. Prema ocenama sagovornika iz sela Mala Jasikova i Dubočane (decembar 2022), aktivnosti Delta Holdinga bi imale bolji učinak i duže trajanje da je država odgovarajućim dopunama zakonske regulative podržala ovakve i slične projekte i na taj način doprinela multiplikovanju pozitivnih efekata pojedinačnih privrednih i društvenih aktera. Slično prethodnom Projektu u naseljima mala Jasikova i Dubočane, meštani će kroz seriju predavanja biti upoznati sa obeležjima moderne poljoprivredne proizvodnje – o ishrani i nezi stoke, sadnji, orezivanju i berbi voća, sejanju i uzgoju ratarskih kultura i drugim elementima neophodnim za uspešnu poljoprivrednu proizvodnju. Planiran je i individualni rad sa poljoprivrednicima kao i davanje beskamatnih kredita za kupovinu mašina i druge opreme za poljoprivredu.

Samoorganizovanje penzionera i aktivnosti njihovog Udruženja u opštini Požega

Udruženje penzionera Požega, predsednik Udruženja: „Svi penzioneri su moja porodica, moje društvo. Svi se družimo, putujemo, posećujemo, obilazimo bolesne, obilazimo zdrave. Znamo kako ko živi, šta radi, koliko šta kome treba. Tako da smo uvek u radnom, komunikativnom i pozitivnom ambijentu. Dobro smo organizovani, ne bih da se hvalim, ali moram to da kažem. Svi penzioneri imaju moj broj telefona, imam i ja njihov. Mi se non stop čujemo. Čujemo se, slušamo se, dogovaramo se. Tako treba i da nastavimo. Hvala Vama što ste vi došli ovde, da razmenimo iskustva. Ovo je jedno veliko poznanstvo, mi imamo veliki ugled u Srbiji, mi putujemo po celoj Srbiji, tako da je ovo još jedan korak gde ćemo se više upoznati. Važno je da se danas čuje glas našeg Udruženja“.

Ova analiza sa preporukama i primerima za poboljšanje života marginalizovanih grupa urađena je u okviru SMELT projekta i biće dostavljena u štampanom izdanju na recikliranom papiru svim relevantnim institucijama i udruženjima na lokalnom i nacionalnom nivou koje imaju odgovornost i mogućnost da svojim delovanjem unaprede i poboljšaju uslove života marginalizovanih grupa na tržištu rada i šire.